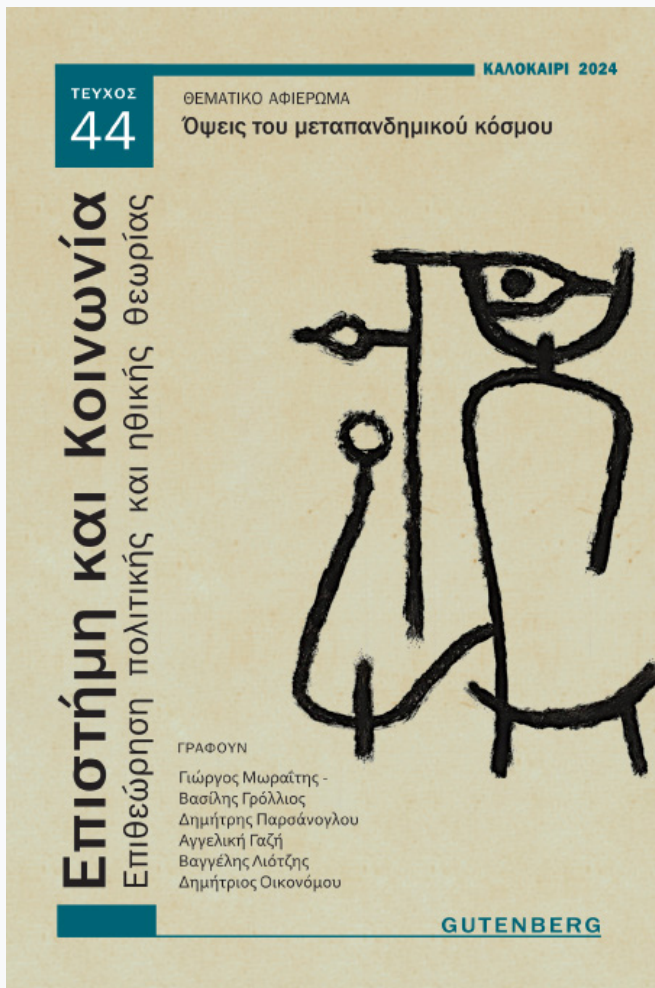


Science and Society: Journal of Political and Moral Theory

Vol 44 (2024)

Όψεις του μεταπανδημικού κόσμου



ΕΠΑΝΕΓΓΡΑΦΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΜΦΥΛΗ ΔΥΑΔΙΚΟΤΗΤΑ: ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΕΤΑΠΑΝΔΗΜΙΚΟ ΚΟΣΜΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Βαγγέλης Λιότζης

Copyright © 2024, Ευάγγελος Λιότζης



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Λιότζης Β. (2024). ΕΠΑΝΕΓΓΡΑΦΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΜΦΥΛΗ ΔΥΑΔΙΚΟΤΗΤΑ: ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΕΤΑΠΑΝΔΗΜΙΚΟ ΚΟΣΜΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ. *Science and Society: Journal of Political and Moral Theory*, 44, 86–114. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/35905>

*Βαγγέλης Λιότζης**

ΕΠΑΝΕΓΓΡΑΦΟΝΤΑΣ
ΤΗΝ ΕΜΦΥΛΗ ΔΥΑΔΙΚΟΤΗΤΑ
ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΕΤΑΠΑΝΔΗΜΙΚΟ ΚΟΣΜΟ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19 προκρίθηκε έντονα σε δημόσιες παρεμβάσεις η προοπτική ενός καλύτερου μέλλοντος με αφορμή την πρόσφατη οδυνηρή εμπειρία. Σημαίνουσα θέση στην εν λόγω συζήτηση είχαν οι λεγόμενες θεωρίες για τον μεταπανδημικό κόσμο. Με την παρούσα προσπάθεια επιχειρείται η μελέτη ορισμένων εξ αυτών, προκειμένου να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο ευρύτερες κοινωνικές θεωρήσεις εντάσσουν την οπτική του φύλου. Παρά τις όποιες επιστημολογικές και μεθοδολογικές εξελίξεις στην έρευνα των έμφυλων σχέσεων, φαίνεται πως η από δεκαετίες επικρατούσα προσέγγιση της έμφυλης δυαδικότητας συνεχίζει να αποτελεί το βασικό πλαίσιο για την ανάλυση κοινωνικών φαινομένων.

Λέξεις - κλειδιά: πανδημία, μεταπανδημικός κόσμος, φύλο, έμφυλη δυαδικότητα, δυαδικό φύλο

* Επιστημονικός υπεύθυνος έργου στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, enliotzis@media.uoa.gr. Το παρόν ερευνητικό έργο υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας στο πλαίσιο της Δράσης '3η Προκήρυξη ερευνητικών έργων ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για την ενίσχυση Μεταδιδασκτορικών Ερευνητών/τριών' (Αριθμός Έργου: 7129).

Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ Covid-19, ένα ‘επεισόδιο “συλλογικού στρες”’ όπως έχει αποκληθεί (Capano et al. 2022: 5), αποτελεί ένα παγκόσμιο ιστορικό γεγονός, το οποίο φαίνεται να έχει λειτουργήσει ως ‘διευκολυντής και επιταχυντής δομικών προσαρμογών και πολιτισμικών αλλαγών’, που σχετίζεται άμεσα με τις διαστάσεις της τεχνο-πληροφοριακής παγκοσμιοποίησης και τους χρονισμούς της ύστερης νεωτερικότητας ή, με άλλα λόγια, της ‘μετατόπισης της αίσθησης του χρόνου μας προς ένα [...] “συνεχές παρόν”’ (Demertzis & Eyerman 2020: 445). Ως ‘επιταχυντής ανισότητας για τα πιο φτωχά στρώματα του πληθυσμού’ (Ζήση & Χτούρης 2020: 71), η περιώνυμη υγειονομική κρίση διαμόρφωσε ένα επίμαχο πεδίο συγκρότησης δημόσιων πολιτικών, κυρίως όμως ένα εξαιρετικά επιβαρυντικό κοινωνικό πλαίσιο, το τεράστιο κόστος του οποίου θα γίνει γνωστό μόνο εκ των υστέρων (Kofodko 2020). Για την ακρίβεια, είναι μάλλον πρόωρο να προσδιοριστούν επακριβώς οι συνέπειες της πανδημίας, για τον ίδιο λόγο που οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις ενός πολέμου ή μιας οικονομικής ύφεσης ‘μπορούν να διαρκέσουν για πολλές γενιές και να επηρεάσουν τις πολιτικές με πολλούς αρχικά απροσδόκητους τρόπους’ (Capano et al. 2022: 4).

Κατά τη διάρκεια και με αφορμή την πρόσφατη υγειονομική κρίση, σε επίπεδο καθημερινής αρθρογραφίας, αλλά και μέσω πιο συγκροτημένων προσπαθειών, προκρίθηκε έντονα η προοπτική ενός καλύτερου μέλλοντος. Σε αυτό το πλαίσιο, οι McAuley και Nesbitt-Larking (2022) κατηγοριοποίησαν τα ευρήματα από την ανάλυση επιμέρους θεωρήσεων για τις επιπτώσεις της πανδημίας και τη μεταπανδημική περίοδο σε πέντε αλληλένδετες κοινωνικές εξελίξεις τις οποίες θεωρείται ότι τροφοδότησε η υγειονομική κρίση: την αναγέννηση του ορθολογισμού και της επιστήμης, την επιστροφή στην κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη, την επαναμελίωση του παρεμβατικού κράτους, τον επαναπροσανατολισμό στο τοπικό και την κοινότητα, και την επανίδρυση της δημοκρατίας. Σε μια αντίστοιχη λογική, στο παρόν άρθρο επιχειρείται η μελέτη διάφορων επιλεγμένων θεωριών για τον μεταπανδημικό κόσμο συνολικά, αλλά από την οπτική του φύλου. Συγκεκριμένα, από τις σαράντα περίπου αγγλόφωνες μονογραφίες σημα-

ντικών προσώπων και στοχαστών που έχουν εντοπιστεί και χαρακτηρίσαν τη σχετική εργογραφία, μόνο σε δέκα εξ αυτών παρατηρήθηκαν αναφορές με ρητά έμφυλο πρόσημο. Στο πλαίσιο της προσπάθειας να διερευνηθεί το πώς στην ευρύτερη δημόσια συζήτηση ενσωματώνεται ο λόγος περί φύλου, οι εν λόγω μονογραφίες αποτελούν το δείγμα της παρούσας ανάλυσης (Barnett 2022, Christakis 2020, Dodgen-Magee 2021, Echegaray et al. 2021, Galloway 2020, Gerbaudo 2021, Holden & Dixon 2022, Mohan 2022, Stoesz 2021, Ullah & Ferdous 2022).

Οι έμφυλες προκείμενες της υγειονομικής κρίσης

Κατά την έναρξη της υγειονομικής κρίσης, ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών, António Guterres, ζήτησε την άμεση παγκόσμια κατάπαυση του πυρός, διότι οι ευάλωτοι πληθυσμοί σε ζώνες συγκρούσεων, μεταξύ αυτών και οι γυναίκες, διέτρεχαν ακόμα μεγαλύτερο κίνδυνο από την πανδημία (Kahl & Wright 2021: 243). Πρόκειται για μια σημαντική και συμβολική, ως προς τη σημασία του εν λόγω παγκόσμιου οργανισμού, παρέμβαση με έμφυλο πρόσημο, που ευθυγραμμίζοταν με τις εύλογες ανησυχίες πολλών ατόμων και οργανώσεων ότι η πανδημία επρόκειτο να πλήξει δυσανάλογα άνδρες και γυναίκες, σε διάφορα πεδία, με διάφορους τρόπους. Με αυτήν τη λογική ευθυγραμμίζονται, στην πλειονότητά τους, και οι υπό μελέτη θεωρίες για τον μεταπανδημικό κόσμο· η πρόσφατη, δηλαδή, υγειονομική κρίση είχε επιμέρους έμφυλες διαστάσεις, οι οποίες λειτούργησαν κατά βάση αρνητικά για το σύνολο σχεδόν των γυναικών σε παγκόσμιο επίπεδο (Mohan 2022: 59).

Πιο αναλυτικά, οι συνθήκες διαβίωσης των γυναικών τις κατέστησαν πιο ευάλωτες τόσο απέναντι στην ίδια τη μόλυνση από τον ιό SARS-CoV-2 όσο και στην αντιμετώπιση της πανδημίας γενικότερα, αφού τα κυρίαρχα πρότυπα φύλου και οι παραδοσιακές έμφυλες νόρμες διαμορφώνουν ένα μάλλον δυσχερές μικρο- και μακρο-κοινωνικό πλαίσιο για αυτές (Ullah & Ferdous 2022: 81). Όπως σημειώνει ο Barnett (2022: 120), οι προηγούμενες επιδη-

μίες χαρακτηρίζονταν από μια ‘παθητική αποδοχή της θυματοποίησης’, μια διάσταση που σχετιζόταν με την παραδοσιακή δομή της οικογένειας και τις αξίες της στωικότητας και της υποταγής που την χαρακτήριζαν. Στην πρόσφατη υγειονομική κρίση το γενικότερο αίτημα για πρόσβαση σε θεραπείες και εμβολιασμούς συνιστά μια άρνηση της πρότερης παραίτησης από τη διεκδίκηση του βασικού δικαιώματος για ζωή και υγεία. Πρόκειται για μια ποιοτική αλλαγή που σχετίζεται με το σύνολο των μετασχηματισμών και τροπισμών της ύστερης νεωτερικότητας, όμως ο άγγλος ακτιβιστής την συνδέει με τον φεμινισμό, ως ένα όχημα ιδεών και στάσεων για τη διεκδίκηση βασικών δικαιωμάτων από άνδρες και γυναίκες σε οικογένειες όλων των τάξεων, αλλά και την προοπτική άρση της έμφυλης ανισότητας.

Πλέον δηλωτικό παράδειγμα έμφυλης ασυμμετρίας στην περίπτωση της πανδημίας αποτελεί η έξαρση της βίας κατά των γυναικών, η οποία αυξήθηκε κατακόρυφα ως αποτέλεσμα των εγκλεισμών, στερώντας τες έτσι το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα για διαβίωση και εργασία σε ασφαλή περιβάλλοντα (2022: 84). Αναμφίβολα, η πρόσφατη υγειονομική κρίση ενέτεινε όχι μόνο την έκθεση των γυναικών στην έμφυλη βία, αλλά και την ευαισθησία τους, αν όχι την εγρήγορση, σε σχέση με το εν λόγω ζήτημα, αφού κατά τη διάρκεια των περιοριστικών μέτρων, κυριολεκτικά, θύτες και θύματα περιορίστηκαν στους ίδιους φυσικούς χώρους, αυξάνοντας έτσι συνολικά ‘την αστάθεια, τη φτώχεια, την περιθωριοποίηση και την αποσύνθεση της κοινωνικής συνοχής’ (2022: 25). Η ‘αγνοημένη πανδημία’, σύμφωνα με την Oxfam, συνδέεται άμεσα με την αποτυχία αντίδρασης κρατών και κυβερνήσεων, παρά την παρατηρούμενη κλιμάκωση της βίας εναντίον των γυναικών κατά τη διάρκεια των εγκλεισμών (Harvey 2021: 5): μια εξέλιξη που αποτέλεσε παράγοντα ενεργοποίησης για το φεμινιστικό κίνημα, τόσο ως μορφή διαμαρτυρίας όσο και ως κοινωνική δράση με συγκεκριμένη στόχευση (Kahl & Wright 2021: 281). Σύμφωνα, μάλιστα, με τη μελέτη των Standish και Weil (2021), τόσο οι αυτοκτονίες γυναικών όσο και οι γυναικοκτονίες, δύο συγκεκριμένες μορφές βίας με πρόδηλη έμφυλη διάσταση, αυξήθηκαν κατά την πρώτη φάση της υγειονομικής κρίσης και πρόκει-

ται να αυξηθούν συνολικά καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας, λόγω των οριζόντιων μέτρων δημόσιας υγείας που πάρθηκαν σε παγκόσμιο και τοπικό επίπεδο.

Καθώς οι γυναίκες πλήττονται συστηματικά και δυσανάλογα κατά τη διάρκεια καταστροφών και έκτακτων συνθηκών, είναι κρίσιμης σημασίας η 'αναγνώριση της ιδιαιτερότητας των πανδημιών ως προς το φύλο', προκειμένου να χαράσσονται ανάλογα οι πολιτικές σε εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, κάτι που δεν συνέβη στην περίπτωση της πανδημίας Covid-19 (Ullah & Ferdous 2022: 38). Αντίστοιχα, και στη χώρα μας, οι πολιτικές διαχείρισης της πανδημίας ήταν οριζόντιες και ουδέτερες ως προς το φύλο, χωρίς να υπάρχει δηλαδή ένταξη της έμφυλης διάστασης και ουσιαστική διαβούλευση με τους ενδιαφερόμενους φορείς (πρβλ. Αλιπράντη & Βλαστάρη-Δυοβουνιώτου 2023, Παπαγιαννοπούλου 2023): ως αποτέλεσμα είχαμε την εμφάνιση μιας σειράς αρνητικών εξελίξεων, όπως η επίταση της βίας κατά των γυναικών και η επιδείνωση της έμφυλης ανισότητας στο εργασιακό πεδίο, με τις γυναίκες νεαρής ηλικίας, τις μετανάστριες και τις γυναίκες με επισφαλή θέση απασχόλησης να έρχονται σε ακόμα πιο ευάλωτη και δυσχερή θέση (Καμπούρη 2022).

Βάσει των παραπάνω, οι Echegaray et al. (2021: 3, 19) υποστηρίζουν πως δεν υπάρχει κανένας λόγος πανηγυρισμού για τα όποια πιθανά θετικά οφέλη από την περίοδο των εγκλεισμών, στον βαθμό που η έμφυλη ανισότητα κλιμακώθηκε σε όλες τις κοινωνίες. Η επιχειρηματολογία τους βασίζεται στη μελέτη της Power (2020), σύμφωνα με την οποία η πανδημία επέτεινε την έμφυλη ανισορροπία σε παγκόσμιο επίπεδο, τουλάχιστον σε σχέση με τις αναγκαστικές άδειες και απολύσεις, αλλά και αναφορικά με το βάρος που επωμίζονται οι γυναίκες στις δουλειές του σπιτιού και στη φροντίδα της οικογένειας. Όπως τονίζουν οι Παπαγιαννοπούλου και Μοσχοβάκου (2022: 96), 'η πανδημία έφερε με ένταση στο προσκήνιο προϋπάρχουσες βαθιές και αλληλένδετες έμφυλες ανισότητες, συνυφασμένες με διασταυρούμενα συστήματα καταπίεσης και τρωτότητας', ενώ, για την Καμπούρη (2022: 2), 'η κατάσταση έκτακτης ανάγκης λόγω της πανδημίας χρησιμοποιήθηκε για να νομιμοποιηθεί η περιθωριοποίη-

ση των θεμάτων φύλου και η φρίμωση των απόψεων που επισήμαναν ότι οι γυναίκες διατρέχουν τον κίνδυνο να πληγούν σε δυσανάλογο βαθμό’.

Στο ίδιο πλαίσιο, η διακοπή λειτουργίας των σχολείων αποκάλυψε μια σειρά από διαφορετικές επιπτώσεις σε ό,τι αφορά την καθημερινότητα ανδρών και γυναικών, αλλά και, προφανώς, μεταξύ πλουσίων και φτωχών (Christakis 2020: 108), παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των εγκλεισμών αυξήθηκε το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στην ενασχόληση με τα παιδιά, τη φροντίδα του νοικοκυριού και τις οικιακές εργασίες γενικότερα (2020: 210). Με άλλα λόγια, η υγειονομική κρίση ανέδειξε τις μακροχρόνιες ανεπάρκειες του συστήματος εκπαίδευσης και των υπηρεσιών παιδικής μέριμνας, που κατά δυσανάλογο τρόπο επιβαρύνουν τις γυναίκες (Gerbaudo 2021: 267). Μια κατάσταση που συναρτάται άμεσα με την εξαιρετικά προβληματική συνθήκη της οικονομικής εξάρτησης των άνεργων γυναικών από τους άνδρες του εκάστοτε νοικοκυριού, αλλά και του καθεστώτος τους ως ‘δευτερευουσών εργαζομένων’ (Ullah & Ferdous 2022: 81), αφού είναι δεδομένο πως για διάφορους λόγους, ‘ο άτυπος τομέας κάθε οικονομίας απασχολεί εκατομμύρια ανθρώπους, οι περισσότεροι από τους οποίους είναι γυναίκες’ (2022: 79). Όπως θα πρόσθετε και ο Stoesz (2021: 16), μια κοινωνική ασφάλιση που στηρίζεται στον άνδρα κουβαλητή [male breadwinner] είναι ‘βαθύτατα ανεπαρκής για μια μεταβιομηχανική οικονομία στην οποία οι γυναίκες αποτελούν μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού’.

Για την Dodgen-Magee (2021: 184) αποτελεί κομβικής σημασίας ζήτημα η συνειδητοποίηση των πρόσθετων δυσχερειών και διακρίσεων που προκαλούν στη ζωή και την καθημερινότητα των γυναικών μια σειρά από συστημικές προκείμενες, όπως ο ‘ρατσισμός, οι ταξικές διαφορές, ο σεξισμός, ο ηλικιακός ρατσισμός, οι διακρίσεις υπέρ των υγιών ατόμων, η ομοφοβία και οι επιπτώσεις της αποικιοκρατίας’. Με άλλα λόγια, η διαθεματική λογική των διακρίσεων εναντίον των γυναικών πρέπει να θεωρείται δεδομένη (Ζαββού 2021), με τους Ullah και Ferdous (2022: 79) να αναδεικνύουν τη συνάρθρωση και των πέντε βασικών πεδίων δυσχερειών, προκαταλήψεων και κοινωνικών πιέσεων για τις γυ-

ναίκες και τα άτομα γενικότερα, δηλαδή φυλή/εθνικότητα, φύλο/σεξουαλικότητα, οικονομική κατάσταση, ηλικία και υγεία. Έτσι, το 'στίγμα της πανδημίας' λειτούργησε, συχνά, αθροιστικά με άλλες μορφές διακρίσεων, όπως το φύλο ή ο σεξουαλικός προσανατολισμός ενός ατόμου (2022: 38).

Ο Mohan (2022: 7), στο σημείο αυτό, υπενθυμίζει το πώς στις κοινωνικές επιστήμες, το φύλο, η ηλικία και η σεξουαλικότητα αποτελούν λόγο παραμορφωτικών προϋδεάσεων, αλλά και ερμηνείας των πηγών και μορφών διακρίσεων, ανισοτήτων και αδικιών. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως, παρά το γεγονός ότι οι όποιες προοδευτικές εξελίξεις στο πεδίο των πολιτικών δικαιωμάτων 'έχουν επιτευχθεί μέσω της πολιτικής της ταυτότητας', εντούτοις στις μέρες μας παρατηρείται μια 'παρέκκλιση με εκδικητικότητα στο όνομα της "διαφορετικότητας"' (2022: 36). Τούτο διότι οι αντίστοιχες ομάδες συμφερόντων και κινήσεις πολιτικών ταυτότητας διαστρεβλώνουν τη λογική της πολιτικής ορθότητας, είτε με αποκλεισμούς των Άλλων από τις διεκδικήσεις ταυτότητας είτε ακόμα και με 'μίσος απέναντι στις άλλες ταυτότητες'. Ειδικά σε ένα πλαίσιο όπου οι κατηγορίες για σεξισμό και ομοφοβία μπορούν να εκτοξεύονται, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, από όλες/ους, συχνά και από άτομα ή φορείς με έμπρακτες στάσεις απέναντι στην προοπτική της έμφυλης ισότητας (Gerbaudo 2021: 225). Γενικότερα, κοινωνικές κατασκευές, όπως το φύλο και η φυλή, συνιστούν εστίες διακρίσεων και δυσχερειών, επιτείνοντας τη σφοδρότητα των επιπτώσεων για τα ήδη περιθωριοποιημένα άτομα, ενώ οι σύγχρονες ιεραρχίες εξουσίας προσδιορίζονται, συχνά, από ενδεικτικούς αλλά ισχυρούς συμβολισμούς, όπως η 'ψεύτικη εξιλέωση και η λευκή ενοχή', αναφορικά με την περίπτωση που γυναίκες και μαύροι πετυχαίνουν στο, κατά τεκμήριο, πιο απαιτητικό για αυτές/ούς κοινωνικό περιβάλλον (Mohan 2022: 77).

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει και σε ένα ακόμα πεδίο στο οποίο παρατηρήθηκαν πολλές και σημαντικές αλλαγές με πρόδηλα έμφυλη διάσταση, αυτό των σχέσεων οικειότητας. Ένας από τους τρόπους με τους οποίους η πανδημία και, κυρίως, η αρχική φάση των εγκλεισμών επηρέασε τις στάσεις των ατόμων στο επί-

πεδο των προσωπικών τους σχέσεων είναι αυτός της επιστροφής των πρώην ερωτικών συντρόφων ως ενδεχόμενη επανασύνδεση (Christakis 2020: 181). Η τάση για αναζωπύρωση παλαιότερων ερωτικών σχέσεων οφείλεται στην εύλογη επιθυμία για επικοινωνία σε ένα πλαίσιο απομόνωσης όπου, λόγω της έντονα αγχωτικής και στρεσογόνας κατάστασης, τα άτομα επαναξιολογούν τη ζωή τους και, συχνά, επιδιώκουν τη σύναψη σχέσεων που χαρακτηρίζονται από περισσότερες διαστάσεις συναισθηματικής εγγύτητας έναντι εκείνων που μπορεί να προσφέρει μια καινούργια γνωριμία μέσω κάποιων ψηφιακών τεχνολογιών.

Επιπρόσθετα, όπως έχει παρατηρηθεί σε παλαιότερες περιπτώσεις καταστροφών και έκτακτων καταστάσεων, τα ποσοστά των γάμων αυξάνονται σε σημαντικό βαθμό μετά το πέρας έντονων φαινομένων (2020: 180). Πρόκειται για μια κατάσταση η οποία, με ψυχολογικούς όρους, περιγράφεται ως ‘εσφαλμένη απόδοση της διέγερσης’ [misattribution of arousal] και συνιστά την ενδεχόμενη σύγχυση ανάμεσα στη βίωση συναισθημάτων έντασης και εγρήγορσης που προκαλεί η αίσθηση του κινδύνου και στο αίσθημα ερωτικής διέγερσης και ρομαντικής συγκίνησης. Επειδή, μάλιστα, η κατάσταση εγκλεισμού που επιβλήθηκε στις πρώτες φάσεις της πανδημίας επιμηκύνει τη διαδικασία γνωριμιών, οι άνθρωποι έχουν περισσότερο χρόνο να αναπτύξουν προσωπικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από πιο αργούς ρυθμούς και, ως εκ τούτου, από περισσότερες πιθανότητες για συναισθηματικό άνοιγμα, ουσιαστική επικοινωνία και ειλικρινή έκφραση συναισθημάτων και σκέψεων· μια κατάσταση που, σύμφωνα πάντα με τον ελληνοαμερικανό κοινωνιολόγο, ενδέχεται να οδηγήσει σε πιο μακροχρόνιους γάμους μετά το τέλος της πανδημίας (Christakis 2020: 182). Συνεπώς, λόγω ακριβώς της πολυπλοκότητας της σχέσης μεταξύ έκτακτων συνθηκών και στάσεων στο πεδίο των σχέσεων οικειότητας, ο αντίκτυπος της πανδημίας στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν και συμπεριφέρονται στις προσωπικές και ερωτικές τους σχέσεις είναι ένα ανοιχτό ζήτημα (2020: 181).

Οι έμφυλες προοπτικές του μεταπανδημικού κόσμου

Έχει ορθά αναδειχθεί στον δημόσιο διάλογο πως, ενδεχομένως, οι μεγαλύτερες δυνητικές αλλαγές που σχετίζονται με το μεταπανδημικό σκηνικό φαίνεται να αφορούν τις έμφυλες σχέσεις, ειδικά σε ό,τι έχει να κάνει με τις κοινωνικές πολιτικές και τις συνθήκες εργασίας για τις γυναίκες (Capano et al. 2022: 5). Τούτο διότι, πράγματι, οι έμφυλες ανισότητες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αναπαραγωγή και διαιώνιση των ευπαθειών [vulnerabilities] ‘κατά τη διάρκεια και, πιθανότατα, μετά την κρίση’ (Ullah & Ferdous 2022: 81). Η προοπτική, ωστόσο, της ενδυνάμωσης των γυναικών με στόχο την έμφυλη ισότητα, η οποία, κατά τα άλλα, αποτελεί ένα σχετικά πρόσφατο ιδεώδες (Barnett 2022: 25), προϋποθέτει τον ακριβή προσδιορισμό των έμφυλων επιπτώσεων της κρίσης. Πρόκειται, όπως έχει αναφερθεί, για μια ευρύτερη κοινωνική προσπάθεια που συνεπάγεται την αναλυτική χαρτογράφηση του τι συνέβη συνολικά από μια έμφυλη σκοπιά, αλλά και τη συνακόλουθη προσπάθεια για ένταξη της οπτικής του φύλου [gender mainstreaming], υπό μια διαθεματική λογική, στη χάραξη και υιοθέτηση πολιτικών ίσων ευκαιριών [equal opportunities policies] και θετικών δράσεων [affirmative actions]. Για παράδειγμα, η προοπτική για την άρση του ‘διευρυνόμενου χάσματος ανισότητας’ ενδέχεται να περιλαμβάνει μια σειρά από ενέργειες, δράσεις και αποφάσεις, όπως, για παράδειγμα, την προτεραιοποίηση της υποστήριξης των αγροτισσών, των ιδιοκτητριών μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων και των ανύπαντρων μητέρων (Ullah & Ferdous 2022: 120), αλλά και την αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου για επιχειρήσεις που ανήκουν σε γυναίκες (Stoesz 2021: 131).

Σε μια αντίστοιχη λογική, ο Stoesz (2021: 152) σημειώνει πως, παρόλο που οι γυναίκες στις ΗΠΑ, εδώ και σχεδόν 40 χρόνια, ξεκινούν πανεπιστημιακές σπουδές σε αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με τους άνδρες, εντούτοις ‘εξακολουθούν να κερδίζουν λιγότερα’. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, ‘οι γυναίκες που εισήλθαν στην αγορά εργασίας αντιμετώπισαν ανεπαρκείς αμοιβές και συνθήκες εργασίας πολύ οικείες στις μειονότη-

τες χρώματος' (2021: 164). Έτσι, αν και έχουν παρατηρηθεί ορισμένα βήματα προόδου για τις γυναίκες των μειονοτήτων στο πεδίο της έμφυλης εργασιακής ισότητας, εντούτοις ο αμερικανός στοχαστής θεωρεί ότι η πανδημία θα επιδεινώσει τις υπάρχουσες ανισότητες, αφού οι νεότεροι άνθρωποι θα συνεχίσουν να 'παλεύουν με τις χαμένες ευκαιρίες απασχόλησης και εκπαίδευσης για ένα ολόκληρο έτος' (174). Κρίσιμης σημασίας προκείμενη αποτελεί το 'ιδιαίτερα έμφυλο' ψηφιακό χάσμα, το οποίο αναδεικνύεται ως 'το νέο πρόσωπο της ανισότητας, της προκατάληψης και της κοινωνικοοικονομικής περιθωριοποίησης' στον μεταπανδημικό κόσμο, αφού λόγω της πρόσθετης εξάρτησης από τις ψηφιακές τεχνολογίες που επέφερε η πανδημία και, κυρίως, η περίοδος των εγκλεισμών, αποκαλύπτεται με έντονο και άμεσο τρόπο 'ο ψηφιακός αποκλεισμός του ενός δισεκατομμυρίου γυναικών και των οικογενειών τους που δεν χρησιμοποιούν το διαδίκτυο' (Ullah & Ferdous 2022: 43).

Είναι σε αυτό το πλαίσιο που οι Holden και Dixon (2022: 9) προκρίνουν ένα γενικότερο μείγμα πολιτικών για τη μεταπανδημική περίοδο, μια 'δημοκρατική φιλελεύθερη προσέγγιση' που θα συνδυάζει την εξασφάλιση της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς, αλλά με δημοκρατικές δεσμεύσεις για την προάσπιση επιμέρους δικαιωμάτων και κοινωνικών συμφερόντων. Αυτές οι πολιτικές, όπως σημειώνουν χαρακτηριστικά, μπορεί να είναι 'μπλε', να λαμβάνουν δηλαδή υπόψη τους τα συμφέροντα των εργατοτεχνιτών [blue-collar workers], να είναι 'πράσινες', δηλαδή οικολογικά προσανατολισμένες, αλλά και 'ροζ', με την έννοια ότι προάγουν την έμφυλη ισότητα, αλλά λαμβάνουν υπόψη και τις ιδιαίτερες συνθήκες της οικιακής φροντίδας. Πρόκειται για μια προοπτική η οποία, σύμφωνα πάντα με τους αυστραλούς πανεπιστημιακούς, μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο εντός και υπό το πρίσμα της φιλελεύθερης σκέψης, που μπορεί να υποστηρίξει 'διάφορες μορφές οικονομικής αναδιανομής μέσω δημοκρατικά θεσπισμένων πολιτικών', ώστε να προτιμηθεί η επιθυμητή μεταρρύθμιση έναντι των 'εντελώς ανελεύθερων ή μη φιλελεύθερων εναλλακτικών λύσεων' (Holden & Dixon 2022: 19). Σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερης σημασίας είναι οι αρχές του δημοκρατι-

κού φιλελευθερισμού και του ‘δίκαιου εμπορίου’ [fair trade], που προκρίνουν, μεταξύ άλλων, ‘αξιοπρεπείς συνθήκες για όλους τους εργαζόμενους, και ιδιαίτερα για τους περιθωριοποιημένους εργαζόμενους, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών’ (2022: 54).

Μάλιστα, οι καθηγητές του University of New South Wales βλέπουν θετικά και το ενδεχόμενο ενός ‘καθολικού βασικού εισοδήματος’ [universal basic income] ως μέσου αντιμετώπισης της σοβαρής φτώχειας στον αναπτυσσόμενο κόσμο, αλλά και ως μέσου ενδυνάμωσης των γυναικών και των προοπτικών ζωής τους (Holden & Dixon 2022: 92). Εξάλλου, πάντα για τους ίδιους, ο πλέον κατάλληλος τρόπος αντιμετώπισης περιπτώσεων όπως αυτής των άνεργων γυναικών και της φροντίδας του νοικοκυριού, ειδικά όπου υπάρχουν παιδιά, είναι να διασφαλιστεί ότι για την απλήρωτη εργασία και παροχή υπηρεσιών τους μπορεί να καθοριστεί μια αμοιβή, αλλά και να διαμορφωθεί ένα ανάλογο σύστημα συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων (2022: 96-7). Σε αυτό το πλαίσιο, οι καθολικές βασικές παροχές όχι μόνο μπορούν να λειτουργήσουν υπέρ των μελών των νοικοκυριών που ασχολούνται με τις οικιακές εργασίες, αλλά και να ενταχθούν σε ένα πλαίσιο ευέλικτης απασχόλησης που θα επιτρέπει στα άτομα και να ασχολούνται με τη φροντίδα των ‘ετερογενών νοικοκυριών’ και των παιδιών, αλλά και να ‘διατηρούν ένα αξιοπρεπές κοινωνικό ελάχιστο’ (2022: 181).

Είναι σαφές πως η παραπάνω προσέγγιση αποτελεί, κατά βάση, μια από τις πολλές προτεινόμενες αλλαγές που αναδείχθηκαν μέσα από τις θεωρίες για τη μεταπανδημική εποχή και σχετίζονται με επιμέρους παρεμβάσεις και πολιτικές που έλαβαν χώρα στη διαχείριση της πρόσφατης υγειονομικής κρίσης από διάφορα κράτη. Σύμφωνα, πάντως, με τους Echegaray et al. (2021: 106), κατά τη διάρκεια ιδιαίτερων καταστάσεων όπως η φάση των περιοριστικών μέτρων, ‘οι κυβερνήσεις μπορούν να επιβάλλουν βαθείς αλλαγές στον τρόπο ζωής, αλλά μόνο για περιορισμένο χρονικό διάστημα’. Τούτο διότι η κόπωση από τις έκτακτες συνθήκες, οδηγεί, αργά ή γρήγορα, στην επιθυμία για επιστροφή στην πρότερη κατάσταση και, ως εκ τούτου, έχει πολύ περιορισμένες δυνατότητες να προκαλέσει σημαντικές αλλαγές σε επίπεδο στά-

σεων και συμπεριφορών. Σημείωναν, μάλιστα, πως ‘αν θέλουμε να δούμε αλλαγές, οι εναλλακτικές λύσεις θα πρέπει να είναι πιο ελκυστικές, να υιοθετούνται εύκολα και να δίνουν στους ανθρώπους μια αίσθηση ευημερίας’. Έτσι, αν και όλα τα αποτελέσματα είναι πιθανά λόγω της πανδημίας (εκτεταμένη δυσaréσκεια, πολιτική αστάθεια, αυξημένη ανασφάλεια) (Ullah & Ferdous 2022: 127), εντούτοις έχει ορθά αναδειχθεί η εστίαση στην προσπάθεια επιστροφής σε μια ζωή ‘ως συνήθως’, όπου, όπως αναφέρει η Dodgen-Magee (2021: 184), ‘ως ειδικοί της δικής μας κανονικότητας’ θα έχουμε αγνοήσει τις πολυδιάστατες δυνατότητες για αλλαγές και ευκαιρίες που έφερε, εκ των πραγμάτων, ο εύλογος προβληματισμός από την οδυνηρή εμπειρία της πανδημίας.

Είναι σε αυτό το πλαίσιο που ο Crhistakis (2020: 233) τόνιζε από νωρίς ότι είναι πολύ πιθανόν, μετά το πέρας της κρίσιμης φάσης της πανδημίας, η κατανάλωση, ως ‘φιλελεύθερο ξόδεμα’ [liberal spending], να επιστρέψει πιο επιθετική, όπως ακριβώς συνέβη και στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν ανάλογων έκτακτων καταστάσεων. Σημείωνε, μάλιστα, πως αυτή η αύξηση της κατανάλωσης δεν θα λάβει χώρα μόνη της, αλλά θα συνοδεύεται από αντίστοιχης λογικής και παρόμοιας κατεύθυνσης κοινωνικές τάσεις, όπως η ανάληψη περισσότερων ρίσκων στη ζωή των ανθρώπων, η περαιτέρω διάχυση ενός κλίματος σεξουαλικής ελευθεριότητας και, γενικότερα, ενός πνεύματος επιδίωξης της ‘χαράς της ζωής’ [joie de vivre]. Παραπέμποντας, μάλιστα στο περιφημο παράδειγμα των ‘Roaring Twenties’ που ακολούθησαν την ισπανική γρίπη του 1918, συνδέει επιμέρους κοινωνικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1920, όπως η ευρεία χρήση του ραδιοφώνου, η εξάπλωση της τζαζ μουσικής και το δικαίωμα ψήφου των γυναικών, με τους τροπισμούς που φέρνει μια μετα-πανδημική περίοδο. Οι Echegaray et al. (2021: 37), πάντως, είναι ιδιαίτερα προβληματισμένοι για μια ενδεχόμενη επιστροφή στην κανονικότητα που, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, θα συνιστά μια μορφή ‘καταναλωτικής εκδίκησης’ [consumer revenge], η οποία, συνδυασμένη με την ‘κοινωνική κατάδυση’ [social diving], θα προκρίνει έναν τρόπο ζωής έντονα στραμμένο στον υλικό καταναλωτισμό και τις ‘εντατικοποιημένες’ διαπροσωπικές σχέσεις.

Σε κάθε περίπτωση, στον ευρύτερο δημόσιο διάλογο, έχει όντως προκριθεί η πεποίθηση πως η πρόσφατη υγειονομική κρίση θα μπορούσε να αποτελέσει μια 'πρώτης τάξεως ευκαιρία' να επανεξεταστούν οι σχέσεις μεταξύ ατόμου, κράτους και κοινωνίας, αλλά και να επαναπροσδιοριστούν οι τρέχουσες ερμηνείες για το σύνολο των αξιών (Echegaray et al. 2021: 66). Είναι σε αυτό το πλαίσιο που ο Barnett (2022: 285) υποστηρίζει πως οι νεότεροι άνθρωποι (Millennials και GenZ), ενδεχομένως, 'αισθάνονται την ανάγκη για μια "ενιαία εναλλακτική λύση" στον καπιταλισμό', ως έναν τρόπο ζωής που 'αντιτίθεται στον ρατσισμό, υποστηρίζει τον φεμινισμό και εστιάζει στην ταυτότητα'. Πώς, όμως, και με ποιον τρόπο μπορούν να υπάρξουν κοινωνικές εξελίξεις με θετικό πρόσημο στο πεδίο, για παράδειγμα, της έμφυλης ανισότητας;

Οι Ullah και Ferdous (2022: 78) υπενθυμίζουν, εδώ, μια βασική προκείμενη της φεμινιστικής σκέψης, το ότι δηλαδή η 'ενδυνάμωση των γυναικών, η οποία μπορεί να λάβει πολλές μορφές, είναι ζωτικής σημασίας για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας'. Πρόκειται για μια προοπτική η οποία, όπως έχει καταδείξει η σχετική ιστορική πορεία του φεμινιστικού κινήματος, διαμεσολαβείται από τη συμμετοχή, ενασχόληση και διεκδίκηση των γυναικών για μια σειρά από ζητήματα που τις αφορούν, ξεκινώντας από το κομβικής σημασίας θέμα της εργασίας και των εργασιακών συνθηκών (2022: 79). Όπως θα πρόσθετε και ο Barnett (2022: 261), η βασική αρχή για την άρση των πολλαπλών, πολυεπίπεδων και πολυλογικών δυσχερειών του σύγχρονου κόσμου είναι η στρατηγική της 'κοινής ενδυνάμωσης' ή, με άλλα λόγια, να ακολουθήσουμε και να εμπνευστούμε από το παράδειγμα του φεμινισμού, αλλά και του κινήματος Black Lives Matter. Αυτή η επιδίωξη για από κοινού δράσεις ενδυνάμωσης μπορεί να συμβάλει στην ανάδειξη πρόσθετων δυνατοτήτων για την προοπτική της ισότητας, της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που οι προσπάθειες για διεκδίκηση της έμφυλης ισορροπίας από τον φεμινισμό αποκάλυψαν κεκαλυμμένες, λανθάνουσες ή ακούσιες διακρίσεις, δυσχέρειες και κοινωνικές πιέσεις σε σχέση με τον τρόπο που οι άνθρωποι μεγαλώνουν και κοινωνικοποιούνται (2022: 264).

Πιο συγκεκριμένα, ο εκ των ιδρυτών της πλατφόρμας openDemocracy αναδεικνύει με γλαφυρό τρόπο το πώς ο φεμινισμός, ως συμπεριληπτικός όρος που αφορά το σύνολο των γυναικείων κινημάτων και των κάθε μορφής δράσεων για την προάσπιση και διεκδίκηση της έμφυλης ισότητας, αποτυπώνει και υποστασιοποιεί ένα ευρύτερο κοινωνικό φαινόμενο που μας έχει δείξει πώς, τελικά, μπορεί να επιτευχθεί μια βαθιά και ουσιώδη κοινωνική αλλαγή στα ζητήματα των έμφυλων σχέσεων (Barnett 2022: 261). Η δύναμη, δηλαδή, των διεκδικήσεών του, η ικανότητά του να ενσωματώνει διαφωνίες και διαφορετικές προσεγγίσεις, αλλά και η διάσπαρτη και πολυδιάστατη μορφή του ως στοιχείο της προσαρμοστικότητάς του, οδήγησαν σε πιο ουσιώδεις και σταθερές αλλαγές σε σχέση με διάφορες προοδευτικές νομοθετικές προσπάθειες. Αν και σημειώνει ότι η 'πατριαρχία απέχει πολύ από το να ανατραπεί', εντούτοις τονίζει ότι η 'μακρά επανάσταση' που εκτυλίσσεται σε αυτό το πεδίο δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μορφή αναβλητικότητας ή σχεδιασμός με βάση φάσεις και στάδια υλοποίησης, αλλά μια αλλαγή που 'πάλλεται'. Εξάλλου, όπως σημειώνει, ένα από τα χαρακτηριστικά του φεμινισμού είναι ότι, ακόμα και στην πιο ριζοσπαστική εκδήλωσή του, εκπέμπει το μήνυμα ότι η πραγματική υπέρβαση της έμφυλης ανισοροπίας δεν θα προκύψει σύντομα (2022; 258).

Για τον Barnett, 'ο φεμινισμός εμπνέει μια μέθοδο', στη βάση του ότι, αν και δεν προσανατολίζεται στην 'κατάληψη της εξουσίας', ωστόσο 'δεν είναι ρεφορμιστικός, με την έννοια της πραγματοποίησης αποσυνδεδεμένων βελτιώσεων που αποδυναμώνουν ένα συνολικό σχέδιο', αλλά προκρίνει και επιδιώκει αδιάλειπτα τον διαρκή κοινωνικό μετασχηματισμό στο πεδίο του φύλου (2022: 262). Όσο και αν οι προοδευτικές, φεμινιστικά προσανατολισμένες πολιτικές στις μέρες μας διαστρεβλώνονται από τις κρατικές δομές και τα εκάστοτε πολιτικά συστήματα, καταλήγοντας να αποτελούν επίκεντρο αντιδράσεων (2022: 29), η επιτυχία του φεμινισμού στην ανάδειξη της έμφυλης ανισότητας, ασυμμετρίας και ανισοροπίας θεωρείται, τελικά, δεδομένη και συνδέεται άρρηκτα με την ευρύτερη τάση αποδοχής της ιδέας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που με τόσο emphaticό τρόπο επανέφερε στο

προσκήνιο η διαβόητη πανδημία (2022: 120). Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο φεμινισμός αντιμετωπίζεται, κατά βάση, στα εν λόγω κείμενα ως ένα ενιαίο και παν-περιεκτικό κοινωνικό κίνημα, παραβλέποντας τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις της φεμινιστικής σκέψης και δράσης, λόγω ακριβώς των διαθεματικών δυσχερειών, καταπιέσεων και διακρίσεων. Πρόκειται, σαφώς, για μια προβληματική πτυχή των υπό μελέτη έργων που αντικατοπτρίζεται και στον ευρύτερο δημόσιο διάλογο.

Κατανοώντας τη δυναμική της έμφυλης δυαδικότητας

Όπως ξεκάθαρα φάνηκε από τα παραπάνω, οι μεταπανδημικές θεωρίες του δείγματος που μελετήθηκε χαρακτηρίζονται από τον μόνιμο και, κατά βάση, αδιαμεσολάβητο διαχωρισμό ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες: από μια, δηλαδή, ομογενοποιητική κατηγοριοποίηση, η οποία συχνά συνοδεύεται, ρητά ή μη, από προσδιοριστικά χαρακτηριστικά αναφορικά με τις δύο βασικές έμφυλες ταυτότητες και τις αντίστοιχες νόρμες και (κατα)στάσεις που συνδέονται με αυτές. Το πρόβλημα, βέβαια, δεν είναι η ονοματοθεσία και απόδοση μιας ταυτότητας ως γυναικείας ή ανδρικής, αλλά η αντιθετική, διχοτομική και ουσιοκρατική προσέγγιση επιμέρους χαρακτηριστικών ως απολύτως γυναικείων ή ανδρικών, χωρίς μάλιστα να λαμβάνεται υπόψη το εκάστοτε ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Τούτο διότι το εκάστοτε υποκείμενο εκφράζεται και λειτουργεί μέσω των σωματικά υποστασιοποιημένων έμφυλων ταυτοτήτων, οι οποίες ορίζονται διαλεκτικά και αντιθετικά μέσω του συστήματος της εξ/κατ-αναγκαστικής ετεροφυλικής αντίληψης, ταυτίζοντας το γυναικείο με το θηλυκό και το ανδρικό με το αρσενικό (Πολίτης 2013: 53). Ένας τρόπος με τον οποίο το σύστημα της ‘υποχρεωτικής ετεροφυλικότητας’ αναπαράγεται, είναι μέσα από την καλλιέργεια των σωμάτων ως διακριτών ‘φυσικών φύλων’, με τις αντίστοιχες ‘φυσικές’ εμφανίσεις και ‘φυσικές’ ετεροφυλικές προδιαθέσεις (Butler 1988: 524).

Έτσι, στο πλαίσιο της ετεροφυλικής μορφολογίας, το φύλο γίνεται αντιληπτό ως μια θεμελιώδης, δυαδικού χαρακτήρα δια-

φορά που διαχωρίζει τους άνδρες και τις γυναίκες. Με άλλα λόγια, στο σύστημα του δυαδικού φύλου [binary sex] κυριαρχεί η εδραία πεποίθηση ότι υπάρχουν μόνο ‘δύο φύλα’ και ότι όλοι οι άνθρωποι ανήκουν σε ένα μόνον από αυτά (Dea 2016: 108). Όλοι υποτίθεται ότι είναι ξεκάθαρα είτε γυναίκες είτε άντρες, αγνοώντας τις βιολογικές αμφισημίες (Digby 2014: 20). Πρόκειται για έναν ‘ετεροφυλικό στρουκτουραλισμό’, που αντιλαμβάνεται τα δύο φύλα ως αντιτιθέμενες, αλληλοσυμπληρούμενες μονάδες, οι οποίες εστιάζουν σε μέρη του σώματος που χαρακτηρίζονται ως ‘πρωταρχικά σημαίνοντα’ της έμφυλης διαφοροποίησης και, στο πλαίσιο της (ετερο)σεξουαλικής γραμματικής, εγγράφονται σε μια διαδρομή που καταλήγει στη διασύνδεση των γεννητικών τους οργάνων (Paasonen 2006: 407).

Σύμφωνα, όμως, με τον Digby (2014: 12), ‘η ιδέα ότι το φύλο μπορεί να αναχθεί σε ένα δυαδικό σύστημα είναι ένας πολιτισμικός μύθος’, εφόσον πρέπει να θεωρείται δεδομένο πως το πεδίο του φύλου είναι ρευστό, ποικιλόμορφο και διφορούμενο. Μάλιστα, ο αμερικανός φεμινιστής φιλόσοφος ορθά υπενθυμίζει, από μια ανθρωπολογική σκοπιά, ότι η διάσταση της κοινωνικής κατασκευής του δυαδικού φύλου γίνεται εμφανέστερη όταν λαμβάνουμε υπόψη μια σειρά από κοινωνίες (λ.χ. Mbuti, Semai, Siriono, Tahitians και Vanatinai), όπου ο διαχωρισμός των φύλων είναι σχετικά ελάχιστος (2014: 10-11). Πρόκειται, έτσι και αλλιώς, για μια διάσταση που αφορά και άλλες, μεγαλύτερες κοινωνίες, όπως καταδεικνύει η πολύ γνωστή θεώρηση του Laqueur (1990) για το μοντέλο του ενιαίου βιολογικού φύλου [one-sex model], το οποίο επικρατούσε από την αρχαιότητα έως τον 18ο αιώνα. Βέβαια, η επικέντρωση στο διχοτομικό σύστημα φύλου, αλλά και η μη αναστοχαστική υιοθέτηση της δυαδικής κατηγοριοποίησης, δεν (πρέπει να) σημαίνει και απόρριψη της θέσης ότι οι γυναίκες και οι άνδρες ‘μπορεί να διαφέρουν με ποιοτικούς και όχι με καθαρά ποσοτικούς τρόπους’ (Del Giudice 2022: 29).

Η έμφυλη, πάντως, ταξινόμηση πολλών ατόμων στην ίδια γλωσσική κατηγορία προκρίνει ουσιαστικά μια διάσταση ομοιότητας μεταξύ τους, η οποία εύλογα καλλιεργεί την ουσιοκρατική αντίληψη και τη ‘φυσιοποιημένη’ έμφυλη κοινωνική πραγματι-

κότητα (Παντελίδου-Μαλούτα 2013: 47). Έτσι, η ιδεολογικά κατασκευασμένη έμφυλη κατάταξη των υποκειμένων σε μία από τις δύο κλειστές κατηγορίες των γυναικών και των ανδρών συμβάλλει στην περαιτέρω αναπαραγωγή και διαίωνιση της πεποιθήσεως ότι οι έμφυλες διαφορές είναι ‘φυσικές και συνεπώς αμετάλλακτες’. Με άλλα λόγια, η φυσικοποιημένη πρόσληψη των υποκειμένων ενισχύει την πεποίθηση πως η ανισότητα, στο σύστημα των έμφυλων σχέσεων, δεν είναι απλώς ενδημική, αλλά ‘προκοινωνική’ (1996: 168). Ο ταξινομικός χαρακτήρας της διχοτομικής προσέγγισης, συσκοτίζοντας τη λογική της ανθρώπινης μοναδικότητας υπό το πρίσμα της έμφυλης συλλογικής διαφοράς και της συνεπαγόμενης περιοριστικής κατανομής των κοινωνικών ρόλων, συντείνει στην αντίληψη και βίωση της ‘διαφορετικότητας’ και διπολικότητας ως εξουσιαστικών και ιεραρχικών (1996: 162). Επιπρόσθετα, η γενικότερη και κατά βάση άκριτη ευθυγράμμιση με τη διχοτομική προσέγγιση του φύλου ως μιας αδιαπραγμάτευτης συνθήκης, ακόμα και αν συνοδεύεται από την πρόθεση για αμφισβήτηση της διάχυτης ανισότητας, διαιωνίζει έμμεσα τις έμφυλες εξουσιαστικές σχέσεις, καθώς, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Παντελίδου-Μαλούτα (2013: 17), αυτό είναι ‘κάτι που υποδηλώνεται στα ελληνικά και μέσω του καθιερωμένου πληθυντικού (“ισότητα των φύλων”), σε πείσμα του οξύμωρου χαρακτήρα της επιδίωξης να αναχθούν σε ισότιμα όσα εκ προοιμίου έχουν οριστεί και ιεραρχηθεί ως άνισα’.

Είναι σε αυτό το πλαίσιο που η φεμινιστική σκέψη έχει ασκήσει έντονη κριτική στο σύστημα της έμφυλης δυαδικότητας, ακριβώς εξαιτίας της αδυναμίας του να είναι συμπεριληπτικό και, ως εκ τούτου, να συνιστά μορφή διάκρισης και πεδίο αποκλεισμού (DuBois & Shattuck-Heidorn 2021: 4), ή με όρους της πιο ριζοσπαστικής εκδοχής της, το δυαδικό σύστημα φύλου αποτελεί μια πατριαρχική κοινωνική κατασκευή που αδικεί συστηματικά όσες κατατάσσονται ως γυναίκες και υπονομεύει την ελευθερία των ατόμων που δεν θεωρούνται άνδρες (Dea 2016: 108). Στην προσπάθεια, λοιπόν, αμφισβήτησης του δυαδικού φύλου εντάσσονται μια σειρά από κοινωνιοπολιτισμικές πρακτικές, οι οποίες συναντούν έντονες αντιδράσεις, όπως οι δράσεις ορατότητας ατόμων

με εκφράσεις φύλου που δεν εμπίπτουν στο δυαδικό σύστημα, η χρήση μιας πιο συμπεριληπτικής ως προς το φύλο γλώσσας, κυρίως με την ουδετεροποίηση των αντωνυμιών, είτε στη βάση της αναφοράς σε άτομα είτε στη λογική των πολλών έμφυλων ταυτοτήτων, αλλά και η θέσπιση επιμέρους κρατικών πολιτικών προς αυτή την κατεύθυνση (Morgenroth et al. 2021: 731). Είναι σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο που η Angouri (2021: 7) υπενθυμίζει ότι η τάση για αποδόμηση κάθε κατηγοριοποίησης στο πεδίο του φύλου και η απόρριψη της θέσης ότι τα άτομα που εντάσσονται σε μια κοινωνική ομάδα μπορούν να φέρουν ή να μοιράζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, οδηγεί αναπόφευκτα σε μια σχετικιστική εξατομίκευση που, εκ των πραγμάτων, υπονομεύει την άρθρωση ενός λόγου στη βάση των διακρίσεων που υφίσταται μια κοινωνική ομάδα και, άρα, αναπαράγει τη βασική, δομική διάσταση του ιδεολογικού συστήματός του σεξισμού.

Σήμερα, ωστόσο, βρισκόμαστε σε μια καμπή της ύστερης νεωτερικότητας όπου, αν και οι ορισμοί για το (βιολογικό και κοινωνικό) φύλο συμπεριλαμβάνουν ή προκύπτουν αποκλειστικά με όρους κοινωνικής κατασκευής, τα γενετικά, γονιδιακά, ορμονικά και δευτερεύοντα χαρακτηριστικά του φύλου εμπλέκονται, άλλοτε με ουσιοκρατικό τρόπο και άλλοτε με κονστρουξιονιστικό προσανατολισμό, στην υπεράσπιση και αιτιολόγηση του δυαδικού φύλου ή, αλλιώς, της έμφυλης δυαδικότητας (DuBois & Shattuck-Heidorn 2021: 1-2). Η έμφυλη δυαδικότητα, με άλλα λόγια, είναι ένα σύστημα ιδεών και πεποιθήσεων που, σε τελική ανάλυση, έχει τη βάση του σε μια βιολογικά προσανατολισμένη θεώρηση του φύλου (Morgenroth et al. 2021: 731). Παρά την επικέντρωση βιολόγων και ιατρών στη γονιδιακή σύνθεση των ανθρώπων, στα χρωμοσώματα, τις ορμόνες και τα εσωτερικά ή εξωτερικά γεννητικά όργανα για την πλήρη χαρτογράφηση και επακριβή συγκεκριμενοποίηση και προσδιορισμό του βιολογικού φύλου, δεν έχει προκύψει ακόμη συμφωνία για έναν 'κατηγορηματικό ορισμό' του (Fausto-Sterling 2019: 530).

Πιο αναλυτικά, για τους Mayer και McHugh (2016: 86), η έννοια του βιολογικού φύλου (πρέπει να) θεωρείται σαφώς καθορισμένη, με βάση τους δυαδικούς ρόλους που διαδραματίζουν

τα θηλυκά και τα αρσενικά στην αναπαραγωγική διαδικασία. Η υποβόσκουσα βάση για τον διαχωρισμό ανάμεσα σε θηλυκό και αρσενικό είναι η διάκριση μεταξύ των αναπαραγωγικών ρόλων, με το θηλυκό να κυφορεί και το αρσενικό να γονιμοποιεί το θηλυκό (2016: 89). Όπως διευκρινίζει και η Soh (2020: 18), ‘το βιολογικό φύλο είναι είτε αρσενικό είτε θηλυκό [και,] σε αντίθεση με ό,τι πιστεύεται, το φύλο δεν ορίζεται από τα χρωμοσώματα, τα γεννητικά όργανα ή το ορμονικό μας προφίλ, αλλά από τους γαμέτες [gametes], που είναι ώριμα αναπαραγωγικά κύτταρα’. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον Del Giudice (2022: 4), από βιολογική άποψη αυτό που διακρίνει τα θηλυκά και τα αρσενικά ενός είδους είναι το μέγεθος των γαμετών τους: τα αρσενικά παράγουν μικρούς γαμέτες (π.χ. σπέρμα), ενώ τα θηλυκά μεγάλους (π.χ. ωάρια). Ο άνθρωπος, δηλαδή, θα πρέπει να θεωρείται ως ένα ‘σεξουαλικά διμορφικό είδος’ (Soh 2020: 65), στο οποίο δεν ενυπάρχουν ενδιάμεσοι τύποι γαμετών ανάμεσα στα ωάρια που παράγονται από τις γυναίκες και τα σπερματοζωάρια που παράγονται από τους άνδρες. Ο διμορφισμός στο μέγεθος των γαμετών, ή αλλιώς η ανισογαμία [anisogamy], είναι το κυρίαρχο πρότυπο στους πολυκύτταρους οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένων των ζώων και, άρα, και των ανθρώπων (Del Giudice 2022: 4). Η ανισογαμία, και δευτερευόντως η κοινωνική συμπεριφορά, είναι που δημιουργεί τις συνθήκες για την ανάπτυξη βιολογικά διαφοροποιημένων χαρακτηριστικών στη μορφολογία των ατόμων.

Για να το θέσουμε και διαφορετικά, ο βιολογικός ορισμός του φύλου δεν είναι απλώς μια επιλογή μεταξύ πολλών ή μια αυθαίρετη προτίμηση, αλλά εξαρτάται από την ύπαρξη των δύο τύπων γαμετών, με τα χρωμοσώματα και τις ορμόνες να συμμετέχουν στη μηχανική του προσδιορισμού του βιολογικού φύλου, αλλά να μην παίζουν τον ίδιο θεμελιώδη ρόλο. Βάσει αυτού, το βιολογικό φύλο θα πρέπει, σύμφωνα με τη Soh (2020: 18), να θεωρείται αδιαπραγμάτευτα δυαδικό και δεν θα πρέπει να γίνεται αντιληπτό ως φάσμα [spectrum], αφού, όπως υποστηρίζει ο/η Del Giudice, πρόκειται για μια ‘λειτουργική και όχι στατιστική’ διχοτομία, η οποία ‘δεν αμφισβητείται από την ύπαρξη διαφυλικών διαστάσεων, μη δυαδικών έμφυλων ταυτοτήτων και άλλων προφανών

εξαιρέσεων' (2022: 4). Επειδή, μάλιστα, η εν λόγω εννοιολογική βάση λειτουργεί ακόμα και όταν τα άτομα επιδεικνύουν χαρακτηριστικά που δεν είναι (φαινο)τυπικά για τα θηλυκά ή τα αρσενικά, πρέπει να θεωρείται δόκιμη η δυαδική προσέγγιση του βιολογικού φύλου, καθώς αντανακλά 'μια υποκείμενη βιολογική πραγματικότητα που δεν διαψεύδεται από εξαιρέσεις' (Mayer & McHugh 2016: 93). Είναι σε αυτή τη βάση που θεωρείται πως η δυαδική φύση του φύλου δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μια ψευδαίσθηση που πρέπει να αποδομηθεί, αλλά ως μια 'βιολογική πραγματικότητα' (Del Giudice 2022: 3).

Σε αυτό το πλαίσιο, στη διεθνή επιστημονική συζήτηση ξεχωρίζει η εννοιολόγηση του 3G [genetic-gonadal-genitals sex] μοντέλου του φύλου της Joel (2012: 1), σύμφωνα με την οποία το 99% των ανθρώπων μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως 'γυναίκες/θηλυκό' και 'άνδρες/αρσενικό' με άξονα το χρωμοσωμικό συμπλήρωμα, τη γονιδιακή σύνθεση και τον γεννητικό φαινότυπό τους. Ωστόσο, για την εμβληματική υπέρμαχο του νεοροφεμινισμού, αν και μόνο το υπόλοιπο 1% του πληθυσμού μπορεί να προσδιορίζεται ως διαφυλικό [intersex] σε αυτήν τη βιολογική βάση, το σύνολο των ατόμων διαθέτουν ένα 'ιντερσέξ φύλο και εγκέφαλο', αφού φέρουν μια σειρά θηλυκών και αρσενικών γνωρισμάτων [traits] και χαρακτηριστικών του εγκέφαλου [brain characteristics] (2012: 5). Έτσι, αν και η ενσωμάτωση των διαφυλικών περιπτώσεων συνέβαλε, στο πλαίσιο της ανθρώπινης βιολογίας, στην προσέγγιση (και) του βιολογικού φύλου με όρους φάσματος, εντούτοις, για τους DuBois και Shattuck-Heidorn (2021: 4), η φαινοτυπικά (προσδι)οριζόμενη δυαδικότητα στο πεδίο του φύλου παραμένει η κυρίαρχη κατηγοριοποίηση, εφόσον περιλαμβάνει τους περισσότερους ανθρώπους.

Το 3G μοντέλο του φύλου, δηλαδή, μπορεί να διαμορφώσει μια έμφυλη δυαδική ταξινόμηση με μη αλληλεπικαλυπτόμενες και εσωτερικά ομοιογενείς κατηγορίες, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την εξέταση επιμέρους ζητημάτων. Για παράδειγμα, αν και υπάρχει η ανάγκη αμφισβήτησης της a priori δυαδικής κατηγοριοποίησης σε έναν κόσμο με διάχυτες έμφυλες ασυμμετρίες και με ανεπαρκή γνώση των εμπειριών των γυναι-

κών και των ατόμων που δεν εμπíπτουν στη βασιζόμενη στον λευκό ταυτοφυλικό [cis] άνδρα ετεροκανονική μορφολογία του φύλου, η έμφυλη δυαδικότητα 'που βασίζεται στην αναπαραγωγική βιολογία ή στις ταυτότητες φύλου μπορεί να έχει νόημα να συμπεριλαμβάνεται στις αναλύσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν ορισμένα ερωτήματα στην ανθρώπινη βιολογία'. Από την άλλη, υφίσταται ο κίνδυνος αυτή η κατηγοριοποίηση να αναπαράγει τη 'γενική παραδοχή μιας βαθιάς, ολοκληρωτικής δυαδικότητας', αποκρύπτοντας έτσι τόσο τις βιολογικές διαφοροποιήσεις όσο και τις κοινωνιοπολιτισμικές επιρροές στην ανθρώπινη φυσιολογία (2021: 4).

Πιο συγκεκριμένα, το φύλο, ως ατομική ταυτότητα, προϋποθέτει και συνεπάγεται τόσο δυαδικές όσο και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που παράγουν και πλαισιώνουν πολιτισμικά νοήματα με έμφυλο χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα τα παιχνίδια που επιλέγουν, ωθούνται ή καταλήγουν να ασχολούνται παιδιά, έφηβοι και ενήλικα άτομα (Fausto-Sterling 2019: 548). Με άλλα λόγια, το διχοτομικό σύστημα των δύο φύλων αναπαράγεται μέσω των καθημερινών, 'δεδομένων' συζητήσεων και πρακτικών, καθώς και μέσω όλων των κοινωνικών αναπαραστάσεων, τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα (Braun & Wilkinson 2005: 519). Έτσι, η σημαντικότερη ίσως όψη του συστήματος του δυαδικού φύλου είναι, σύμφωνα με τους Morgenroth et al. (2021: 731), οι κοινωνικές συνέπειες, αφού πρόκειται για ένα σύστημα που δεν είναι μόνο περιγραφικό [descriptive] αλλά, ταυτόχρονα, κανονιστικό [prescriptive] και προσδιοριστικό [proscriptive]· εφόσον διαμορφώνει ένα κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου ο γενετικός φαινότυπος ενός ατόμου, ή ακόμα και το χρωμοσωμικό του συμπλήρωμα, προδιαγράφουν τους τρόπους με τους οποίους αναμένεται να αναπτύξει το σώμα του, να προσκτήσει τη σχετική γυναικεία ή ανδρική ταυτότητα και να ενεργήσει σύμφωνα με τις αντίστοιχες θηλυκές ή αρσενικές κοινωνικές νόρμες.

Σύμφωνα με τη Fausto-Sterling (2019: 533), υπάρχουν πολλές δυνατότητες για τη διαμόρφωση του ενσώματου φύλου, όπως η συνειδητή ή μη υιοθέτηση συνηθειών με πολιτισμικά χαρακτηριστικά και έμφυλο πρόσημο και ενσωμάτωσή τους στο αισθητι-

κοινωνητικό/νευρομυϊκό μας σύστημα. Για αυτό και για τη διάσημη αμερικανίδα βιολόγο και σεξολόγο, το φύλο θα πρέπει να γίνεται αντιληπτό ως ένα 'βιοκοινωνικό ίζημα' [biosocial sediment] που υποστασιοποιείται σταδιακά με κεντρικό άξονα το σώμα και, παρά το ότι θεωρείται πως αναδύεται 'φυσικά', διαμορφώνεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου (2019: 534). Πρόκειται, βέβαια, για μια δυναμική προσέγγιση του πεδίου του φύλου, η οποία, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, έχει απασχολήσει πολλαχώς την επιστημονική και μη δημόσια συζήτηση. Σε αυτό το πλαίσιο, προκρίνεται η έννοια του 'φύλου' [gender/sex], ως ένας συμπεριληπτικός όρος για τη δυναμική συνάρθρωση και πολυδιάστατη αλληλεπίδραση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, που περιλαμβάνει τόσο τις εγγενείς/εξελικτικές [innate/evolved] πτυχές των ατόμων όσο και τις κοινωνιοπολιτισμικές (Dussauge & Kaiser 2012: 212, van Anders 2015: 1179-82, Fausto-Sterling 2019: 532, DuBois & Shattuck-Heidorn 2021: 3, Morgenroth et al. 2021: 738). Εδώ, το 'φύλο' συγκροτείται ως ένα σύστημα ταυτόχρονα υποκειμενικό και διυποκειμενικό, με την έννοια ότι 'σε αυτήν τη διασταύρωση μεταξύ αισθητού σώματος και αναπτυσσόμενου συνόλου των δεξιοτήτων του (υποκειμενικότητα), και της φυσικής, συναισθηματικής και διδακτικής ανατροφοδότησης, αναδύεται η ατομική ταυτότητα' (Fausto-Sterling 2020: 328-9).

Αν και η χρήση του υβριδικού όρου 'φύλο' ως ενός τρόπου να αναγνωριστεί η αδιαχώριστη συνάρθρωση βιολογικών και κοινωνικών παραγόντων, λειτουργεί βοηθητικά στην κριτική και 'πιο ευέλικτη' μελέτη των παρατηρήσιμων διαφορών μεταξύ γυναικών και ανδρών, εντούτοις η εν λόγω ορολογία έχει τα δικά της προβλήματα, αφού, από τη μια, η 'πολυδιάστατη συλλογή ημιανεξάρτητων χαρακτηριστικών' καθιστά την έννοια υβριδική, ρευστή και μη δυαδική, ενώ, από την άλλη, ο ίδιος όρος χρησιμοποιείται και στο πλαίσιο της διάκρισης γυναικών και ανδρών ως κοινωνικών ομάδων (Del Giudice 2022: 3). Έτσι, η δημιουργία μιας 'ενιαίας έννοιας του φύλου' [unified concept of gender/sex] λύνει ορισμένα θεωρητικά προβλήματα, αλλά η συγκεκριμένη εννοιολόγηση δεν προσφέρει, ταυτόχρονα, και μια αντίστοιχη θεώρηση για το πώς προκύπτει η ενσώματη υποστασιοποίηση του

φύλου, παρά χρειάζεται η συνδρομή μιας σειράς επιστημονικών πεδίων (Fausto-Sterling 2019: 534): κάτι που, προφανώς, καθιστά τη μελέτη του φύλου και την ένταξη της έμφυλης διάστασης στις κοινωνιολογικές αναλύσεις μια έτι περαιτέρω δύσκολη, εργώδη και, τελικά, επίμαχη προσπάθεια.

Είναι σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο που οι DuBois και Shattuck-Heidorn (2021: 12) επισημαίνουν τις συνήθειες, μη αμφισβητούμενες πρακτικές στη μελέτη ζητημάτων με έμφυλο πρόσημο που πρέπει να αντιμετωπιστούν με περισσότερη περισκεψή και αναλυτική ακρίβεια: πρόκειται, κατά σειρά, για την αυτόματη υιοθέτηση της έμφυλης δυαδικότητας χωρίς δυνατότητες ανάμειξης των επιμέρους διαφοροποιήσεων, τις συγκριτικές αναλύσεις με βάση μια 'αδικαιολόγητη', σύμφωνα με τις υποθέσεις εργασίας, υιοθέτηση της δυαδικής κατηγοριοποίησης, την επίκληση του δυαδικού φύλου για την εξήγηση παρατηρούμενων διαφορών αντί για την εξέταση όλων των προκειμένων και των μηχανισμών ως ερμηνευτικής μεθόδου, και την *a priori* αποδοχή των δύο κατηγοριών φύλου, αντί της προσπάθειας διερεύνησης των συμμετεχόντων σε μια έρευνα σε σχέση με τις έμφυλες εμπειρίες και ταυτότητές τους. Με άλλα λόγια, οι εκφράσεις φύλου και οι έμφυλες ταυτότητες 'μπορούν και πρέπει να μελετηθούν σε όλη τους την πολυπλοκότητα, ανεξάρτητα από το αν το φύλο είναι ένα βιολογικό δυαδικό σύστημα', αφού το βιολογικό φύλο, ως κατηγορική μεταβλητή, είναι 'ανθεκτικό στην παρουσία ενός μικρού ποσοστού ατόμων που, για διάφορους λόγους, δεν ταξινομούνται εύκολα ή δεν ευθυγραμμίζονται με τον βιολογικό ορισμό' (Del Giudice 2022: 4).

Ορθά εδώ οι Timm και Sanborn (2016: 210) σημειώνουν πως είναι χρησιμότερο να προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε ή να εξηγήσουμε το πώς οι φυσικές και σωματικές διαφορές μεταξύ γυναικών και ανδρών μεταφράζονται σε διαφορετικές πρακτικές, συμπεριφορές και ρόλους, παρά να αναπαράγουμε μια μυωπική 'δυαδική αντίθεση' [binary opposition]. Εξάλλου, δεν χρειάζεται να επαναπροσδιορίσουμε κατά το δοκούν την έννοια και το πεδίο του φύλου 'προκειμένου να διευκολύνουμε την αποδοχή των ανθρώπων που είναι διαφορετικοί' (Soh 2020: 26). Γίνεται, δηλα-

δή, να δεχτούμε ότι το φύλο (μπορεί να) είναι δυαδικό χωρίς να εγκλωβίζουμε τους ανθρώπους σε ουσιοκρατικά προκατασκευασμένους έμφυλους ρόλους και στερεότυπα (2020: 71). Μια προοδευτική, λοιπόν, διέξοδος σε σχέση με το εκκρεμές ανάμεσα στο δυαδικό σύστημα του φύλου και τον κατακερματισμό των έμφυλων ταυτοτήτων μπορεί να εντοπιστεί 'στην ένταση μεταξύ της ακαταστασίας της πραγματικής βιωμένης εμπειρίας και των ιστοριών ζωής [...] που έχουν οι άνθρωποι και του αγώνα τους να κατανοήσουν γιατί τους συμβαίνουν πράγματα και τι τους παραινεί να κάνουν αυτό που κάνουν' (Kiesling 2019: 32).

Σε κάθε περίπτωση, δεν θα πρέπει να υφίσταται μια οικουμενικά/ολιστικά προσανατολισμένη θεώρηση του φύλου με τον κίνδυνο να εμφιλοχωρεί η ουσιοκρατική διάσταση, αλλά να προκρίνεται η προσέγγισή του ως μιας προκείμενης που συναρθρώνεται και εκδηλώνεται υπό το πρίσμα (και) άλλων ταυτοτικών κατηγοριών· μια προσέγγιση που απαιτεί μονίμως την υιοθέτηση μιας ευρύτερης και διαθεματικής οπτικής, προκειμένου να λαμβάνει χώρα μια συνθετότερη θεώρηση του φύλου με συλλογή δεδομένων που περιλαμβάνουν την ταυτότητα, την έκφραση και τη βιωμένη εμπειρία φύλου των συμμετεχόντων (Campbell-Kibler & miles-hercules 2021: 52, DuBois & Shattuck-Heidorn 2021: 12-3). Πρόκειται για ένα πρόταγμα της κοινωνιολογικής σκέψης που για τις μακρο-αναλύσεις και τις μελέτες με άξονα ευρύτερες θεωρήσεις, όπως συνέβη και με τις υπό μελέτη για τον μεταπανδημικό κόσμο, φαίνεται να υστερεί σοβαρά έναντι της βασικής δυαδικής έμφυλης διαφοροποίησης που εξακολουθεί να παραμένει κυρίαρχη, συσκοτίζοντας τη διάσταση των διάφορων έμφυλων εμπειριών.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στις μεταπανδημικές θεωρίες που μελετήθηκαν παρατηρήθηκε η απροβλημάτιστη αναπαραγωγή της βιολογικά προσανατολισμένης έμφυλης δυαδικότητας. Πρόκειται για μια επιλογή που δεν προάγει τη δημόσια συζήτηση για τις έμφυλες σχέσεις, αφού

αποσιωπά, εκ των πραγμάτων, την πολλαπλότητα των έμφυλων ταυτοτήτων και τις διαθεματικές προκείμενες. Οι θεωρήσεις στο πεδίο μελέτης του φύλου, αλλά και οι επιμέρους φεμινισμοί, προσπαθούν συνεχώς να αναδείξουν το εν λόγω σύνθετο και ακανθώδες τοπίο. Εσχάτως, όμως, η έρευνα για το φύλο αμφισβητείται έντονα και δέχεται ολοένα και περισσότερες επιθέσεις από άτομα εκτός της επιστημονικής κοινότητας που, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, συνδέονται με τον ευρύτερο χώρο της Δεξιάς και διάφορες συντηρητικές θρησκευτικές δυνάμεις (Engeli 2020: 227). Όπως έχει ειπωθεί χαρακτηριστικά, ‘όσο η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες είναι προϊόν της κοινωνίας, άλλο τόσο η εναντίωσή της είναι προϊόν της ίδιας κοινωνίας’ (2020: 233). Πρόκειται για επιθέσεις που συνδέονται όχι μόνο με το γεγονός ότι το φύλο αποτελεί συστατικό στοιχείο στην προσπάθεια της alt-right για μια ‘νέα αντίληψη της “κοινής λογικής”’, αλλά και γιατί, ως πεδίο της επιστημονικής έρευνας, συνιστά μια τεκμηριωμένη γνώση τα αποδεικτικά στοιχεία της οποίας δεν χωρούν στο δυστοπικό πλαίσιο της μετα-αλήθειας (2020: 233). Σε αυτήν τη βάση, όχι μόνο θα πρέπει να τεθούν υπό περαιτέρω κριτική διαπραγματεύση οι ήδη υπάρχουσες ‘κοινής λογικής’ αντιλήψεις που αφορούν το σύστημα του δυαδικού φύλου, όπως συνέβη με την περίπτωση των μεταπανδημικών θεωριών που μελετήθηκαν, αλλά και να εξεταστεί το πώς, αλλά και σε ποια βάση, επιδιώκεται αυτές να (επαν)αναδειχθούν ως μια ‘αυτονόητη πραγματικότητα’.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλιπράντη, Α. & Χ. Βλαστάρη-Δυοβουνιώτου (2023). ‘Το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας την περίοδο της πανδημίας COVID-19’ στο Ν. Δεμερτζής & Ν. Χαραλάμπη (επιμ.). *Πρακτικά 8ου Τακτικού Συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας: Κοινωνίες και Κοινωνιολογίες στον 21ο Αιώνα*. Αθήνα: Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία.
- Angouri, J. (2021). ‘Introduction. Language, Gender, and Sexuality: Sketching Out the Field’ στο J. Angouri & J. Baxter (eds). *The*

- Routledge Handbook of Language, Gender, and Sexuality*. New York: Routledge.
- Barnett, A. (2022). *Taking Control!: Humanity and America after Trump and the Pandemic*. London: Repeater Books.
- Braun, V. & S. Wilkinson (2005). 'Vagina Equals Woman?: On Genitals and Gendered Identity', *Women's Studies International Forum*, 28(6): 509-22.
- Butler, J. (1988). 'Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory', *Theatre Journal*, 40(4): 519-31.
- Campbell-Kibler, K. & d. miles-hercules (2021). 'Perception of Gender and Sexuality' στο J. Angouri & J. Baxter (eds.). *The Routledge Handbook of Language, Gender, and Sexuality*. New York: Routledge.
- Capano, G., M. Howlett, D.S.L. Jarvis & M. Ramesh (2022). 'Long-term Policy Impacts of the Coronavirus: Normalization, Adaptation, and Acceleration in the Post-COVID State', *Policy and Society*, 41 (4): 1-12.
- Christakis, N.A. (2020). *Apollo's Arrow: The Profound and Enduring Impact of Coronavirus on the Way We Live*. New York: Little, Brown Spark.
- Dea, S. (2016). *Beyond the Binary: Thinking about Sex and Gender*. Ontario: Broadview Press.
- Del Giudice, M. (2022). 'Measuring Sex Differences and Similarities' στο D.P. VanderLaan & W.I. Wong (eds.). *Gender and Sexuality Development: Contemporary Theory and Research*. Cham, Switzerland: Springer.
- Demertzis, N. & R. Eyerman (2020). 'Covid-19 as Cultural Trauma', *American Journal of Cultural Sociology*, 8(3): 428-50.
- Digby, T. (2014). *Love and War: How Militarism Shapes Sexuality and Romance*. New York: Columbia University Press.
- Dodgen-Magee, D. (2021). *Restart: Designing a Healthy Post-Pandemic Life*. London: Rowman & Littlefield.
- DuBois, L.Z. & H. Shattuck-Heidorn (2021). 'Challenging the Binary: Gender/sex and the Bio-logics of Normalcy', *American Journal of Human Biology*, 33(5), e23623.
- Dussauge, I. & A. Kaiser (2012). 'Neuroscience and Sex/Gender', *Neuroethics*, 5: 211-5.

- Echegaray, F., V. Brachya, P.J. Vergragt & L. Zhang (2021). *Sustainable Lifestyles after COVID-19*. New York: Routledge.
- Engeli, I. (2020). 'Gender and Sexuality Research in the Age of Populism: Lessons for Political Science', *European Political Science*, 19(2): 226-35.
- Ζαββού, Α. (2021), 'Η φεμινιστική προβληματική της διαθεματικότητας', *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 156: 55-86.
- Ζήση, Α. & Σ. Χτούρης (2020). 'Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων', *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 154: 65-73.
- Fausto-Sterling, A. (2019). 'Gender/Sex, Sexual Orientation, and Identity Are in the Body: How Did They Get There?', *The Journal of Sex Research*, 56(4-5): 529-55.
- Fausto-Sterling, A. (2020). *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York: Basic Books.
- Foley, M. & R. Cooper (2021). 'Workplace Gender Equality in the Post-pandemic Era: Where to Next?', *Journal of Industrial Relations*, 63(4): 463-76.
- Galloway, S. (2020). *Post Corona: From Crisis to Opportunity*. New York: Portfolio/Penguin.
- Gerbaudo, P. (2021). *The Great Recoil: Politics after Populism and Pandemic*. London: Verso.
- Harvey, R. (2024). *The Ignored Pandemic: The Dual Crises of Gender-Based Violence and COVID-19*. Oxfam International.
- Holden, R. & R. Dixon (2022). *From Free to Fair Markets: Liberalism after Covid-19*. New York: Oxford University Press.
- Joel, D. (2012). 'Genetic-Gonadal-Genitals Sex (3G-sex) and the Misconception of Brain and Gender, or Why 3G-Males and 3G-Females Have Intersex Brain and Intersex Gender', *Biology of Sex Differences*, 3(1), 27.
- Καμπούρη, Ν. (2022). *Ο αντίκτυπος της COVID-19 στο χάσμα μεταξύ των φύλων στην Ελλάδα*. Αθήνα: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Kahl, C. & T. Wright (2021). *Aftershocks: Pandemic Politics and the End of the Old International Order*. New York: St. Martin's Press.
- Kiesling, S.F. (2019). *Language, Gender, and Sexuality: An Introduction*. New York: Routledge.
- Kołodko, G.W. (2020). 'After the Calamity: Economics and Politics in the Post-Pandemic World', *Polish Sociological Review*, 210(2): 137-56.

- Laqueur, T. (1990). *Making Sex: Body and Gender from the Greeks to Freud*. Cambridge: Harvard University Press.
- Mayer, L.S. & P.R. McHugh (2016). 'Special Report. Sexuality and Gender: Findings from the Biological, Psychological, and Social Sciences', *The New Atlantis*, 50.
- McAuley, J.Wh. & P.W. Nesbitt-Larking (2022). 'Imagining the Post-COVID-19 Polity: Narratives of Possible Futures', *Social Sciences*, 11(8), 346.
- Mohan, B. (2022). *Rediscovery of Society: A Post-pandemic Reality*. New York: Nova Science Publishers.
- Morgenroth, T. et al. (2021). 'Defending the Sex/Gender Binary: The Role of Gender Identification and Need for Closure', *Social Psychological and Personality Science*, 12(5), 731-40.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (1996). 'Φεμινιστικό κίνημα, φεμινιστική θεωρία και ιδιότητα του πολίτη', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8: 154-80.
- Παντελίδου-Μαλούτα, Μ. (2013). 'Από τη σκοπιά του φύλου: Όψεις της κρίσης', *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 41: 9-34.
- Παπαγιαννοπούλου, Μ. (2023). 'Πολιτικές διαχείρισης της έμφυλης βίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πανδημίας: Λόγοι, δράσεις και αντιδράσεις' στο Ν. Δεμερτζής & Ν. Χαραλάμπη (επιμ.). *Πρακτικά 8ου Τακτικού Συνεδρίου Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας: Κοινωνίες και Κοινωνιολογίες στον 21ο Αιώνα*. Αθήνα: Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία.
- Παπαγιαννοπούλου, Μ. & Ν. Μοσχοβάκου (2022). 'Δεν είμαστε όλες σε αναμονή για τη "λήξη" της πανδημίας: Φεμινιστικές αρθρώσεις για την έμφυλη βία στη Λατινική Αμερική', *Κοινωνική Πολιτική*, 16: 94-112.
- Πολίτης, Φ. (2013). *Οι 'ανδρικές ταυτότητες' στο σχολείο: Ετεροσεξουαλικότητα, ομοφυλοφοβία και μισογυνισμός*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Paasonen, S. (2006). 'Email From Nancy Nutsucker: Representation and Gendered Address in Online Pornography', *European Journal of Cultural Studies*, 9(4): 403-20.
- Power, K. (2020). 'The COVID-19 Pandemic Has Increased the Care Burden of Women and Families', *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16(4): 67-73.

- Soh, D. (2020). *The End of Gender: Debunking the Myths about Sex and Identity in Our Society*. New York: Threshold Editions.
- Standish, K. & S. Weil (2021). 'Gendered Pandemics: Suicide, Femicide and COVID-19', *Journal of Gender Studies*, 30(7): 807-18.
- Stoesz, D. (2024). *Welfare State 3.0: Social Policy after the Pandemic*. New York: Routledge.
- Timm, A.F. & J.A. Sanborn (2016). *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe: A History from the French Revolution to the Present Day*. London: Bloomsbury Academic.
- Ullah, A.A. & J. Ferdous (2022). *The Post-Pandemic World and Global Politics*. Singapore: Springer.
- van Anders, S.M. (2015). 'Beyond Sexual Orientation: Integrating Gender/Sex and Diverse Sexualities via Sexual Configurations Theory', *Archives of Sexual Behavior*, 44(5): 1177-213.

ABSTRACT

Vangelis Liotzis

Rewriting gender duality: The theories of the post-pandemic world from a gender perspective

During the Covid-19 pandemic, the prospect of a better future was highly featured in public interventions in light of the recent painful experience. The theories of the post-pandemic world were prominent in this debate. This article attempts to examine some of them in order to investigate how broader social theories integrate the gender perspective. Despite the epistemological and methodological advances in the study of gender relations, it seems that the long dominant approach of gender duality continues to be the basic framework for the analysis of social phenomena.

Keywords: pandemic, post-pandemic world, gender, gender duality, binary sex